

VARIA

Nagy Norbert*

Kolozsvár

A metafora halála**

Az ember örökös vágya, hogy a létezés hermetikusan körülzárt valóságát megnyissa, hatalmas lépésekkel fejlődött az elmúlt évszázadban. Nem véletlen, hogy egyre gyakrabban születhet meg bennünk az érzés, hogy a világot végérvényesen feltárták. Ugyanis egyre ritkábban halljuk, hogy a világ beláthatatlan, hogy az események száma mérhetetlen, és hogy a jelen olyan ajtó, amelyet a történelem szele csapkod. Ma sokkal inkább arról hallunk mindenhol, hogy viszonylag könnyű megértenünk önmagunkat, környezetünket, a társadalmat, sőt a világot is.

Aki keveset ért meg az élet működéséből, az egy kevésbé kiterjedt világban él, ahhoz képest, aki egy szélesebb horizontnak köszönhetően jobban átlátja a kölcsönhatások viszonyrendszerét és benne az ember szerepét. Ehhez a sokat értéshez még két dolog tartozik. Először is az, hogy az ilyen alapállású egyén számára mindig adott a megértés határainak ismerete is, vagyis annak elismerése, hogy mindaz, ami a feltárt világon kívül esik, nemcsak létezik, hanem mindig nagyobb annál a világnál, amelyet eddig az ember átláthatott.¹ Másodsor az is fontos tényező, hogy az a költői nyelv, amellyel az egyén leképezni igyekszik a feltárt világon kívül eső létezőket, a képzelet szabadságára épít. Nehéz nem egyetérteni

---

* Nagy Norbert (Marosvásárhely, 1999) a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet (KPTI) Unitárius Karának hallgatója a magiszteri képzés első évfolyamán.

** Az itt közölt írás annak az esszének a szerkesztett változata, amely első díjat érdemelt ki a KPTI Teológiai Szakkörének 2022 novemberében meghirdetett esszépályázatán. Ez az esszépályázat két kortárs szerzőtől vett idézet továbbgondolását tűzte ki a pályázók feladatául. Az első díjat nyert esszé egy Fulbert Steffenskytól származó idézet alapján készült: „Lehet, hogy a legnagyobb probléma Isten titkának elvesztése lesz. Atyáink és anyáink, hogy naggyá tegyék Istent, gyakran eltávolították őt maguktól. Mi, talán csak abból az őszinte vágyból fakadóan, hogy a miénk legyen, hogy olyan legyen, mint mi, nagyságára és titokzatosságára nem gondolunk többé. Kérdésként feszül bennem, hogy vajon egy nárcisztikus társadalomban nem válik-e minden önmagunk tükörckévé, és ami marad, az nem csupán egy »teologia light«, »liturgia light«, »Isten light«-e? Az elsekélyesítéssel szemben meg kell őriznünk Isten idegenségét és titokzatosságát.” Ld. Steffensky, Fulbert: A holnap egyházának spiritualitása. Szeretni az igazságot, imádni Istent, ügyelni a formákra. In: Kock, Manfred (szerk.): *Az egyház a 21. században. A sokszínű jövő.* Ford. Szabó Csaba. Kálvin Kiadó, Budapest 2004, (36–45), 44.

¹ Knausgård, Karl Ove: *Halál.* Ford. Petrikovics Edit. Magvető Könyvkiadó, Budapest 2019, 218.

azzal, hogy az ember számára a nyelv hozza létre a világot. A verbális közlést elemezve Northrop Frye kanadai irodalomkritikus négy nyelvi módot különböztetett meg: a leíró, a dialektikus, a retorikai, valamint a mitologikus módot. Miután bemutatja e négy nyelvi módot, arra a következtetésre jut, hogy kétségbevonhatatlan a mitologikus mód szupremáciája.² Ez bizonyára mindenekelőtt az ember létezéssel kapcsolatos megértési vágyával függ össze.

A mítosznak mint irodalmi formának elsősorban az a funkciója, hogy felfedje és érvényre juttassa a korokon átívelő igazságokat. Ezeket többnyire a transzcendentális elemek által éri el. Ilyen módon a mitológiák nemcsak a különböző kultúrák hiedelmeinek és szorongásainak a gyűjtőhelye, hanem kifejezésre jutásuknak a tere is. Ebbe a látszólag időtlen folyamatba, amelyet a mitologikus nyelv alkot, az a mindenhol megtalálható, íratlan konszenzuális társadalmi szerződés hozta a törést, amely abban érdekelt, hogy valótlanoknak állítsa be a nem racionális lelki tevékenységeket. Amikor ez a szándék érvényre jut, a többi nyelvi módhoz képest a metaforikus nyelv alárendeltté lesz a társadalmi diskurzusban.

Ebben az esszében azt az alapállást képviseljük, hogy költészet nélkül nem létezik társadalom, és nincs létezés sem. Mit tehetünk tehát annak érdekében, hogy az öntudatra ébredés pillanatától megkezdődött titokfejtésnek is nevezhető csatát enyhíteni tudjuk a mitológiák létrejövése és a demitologizálás folyamata között?

Állításom, hogy az ismert ismeretlenek újra ismeretlen ismertté kell válnia. Mindez a metafora újrafelfedezésén múlhat. Halott metaforáról ugyanis sohasem beszélhetünk, még akkor sem, ha tudatosítjuk, hogy most is, ebben a pillanatban is folyamatban van a metafora halála. Tűnjék bármennyire is titoktalanítottnak a világban való létezésünk, a lét és a létező összekapcsoltságának olyan titokzatos a módja, hogy ebből a meghatározottságból teljesen és végérvényesen nem lehet kiesni. Bár megállíthatatlanul zajlik egy elidegenedési folyamat a teremtmény és teremtője között, az isteni titokban való részesedéséről nem mondhatunk le. Ennek tudatosítása a jövő emberének feladata.

Az elmúlt háromszáz év természettudományos kutatásai nyomán csak igen kevés misztérium maradt fent. Szinte mindennek van már magyarázata, szinte minden megérthető, s így szinte minden az emberi értelem látókörén belül helyezkedik el. Ugyanolyan szenvedélyesen folyik az univerzum megismerése, mint az anyagi világ legkisebb részeinek feltárása. Egyszerre utazunk ki- és befelé.

Nem új keletű megállapítás, hogy az emberben minden időben ott bizsergett a vágy, hogy a teremtőjét is kiismerje. De nemcsak teremtője titkának megfejtése,

---

² Frye, Northrop: *Az Ige hatalma*. Fordította Pásztor Péter. Európa Könyvkiadó, Budapest 1997, 13.

hanem az egész világmindenség megértése is hajtotta őt. E folyamat betetőződési pontját hívja Nietzsche a tragédia születésének.³ Ekkor lép színre az emberfeletti ember, aki a világból mindent meg szeretne ismerni, mindent meg akar érteni, majd saját szemszögéből értékelni a megsejtett igazságokat.

A jelenkori ember ebből az új perspektívából épít fel magának egy olyan új világot, amelyben most már ő is felülről figyeli a körülötte zajló eseményeket, és ezzel mintha egy isteni mivoltot testesítene meg. A világ megismerésén túl Isten megismerése is kiemelt helyet foglal el vágyai sorában. Ez a folyamat pedig az Isten megérzésének, fogalmának, gondolatának és valóságának elavulásához vezet: elveszíti szentségét, és csupán egy lesz a többi felfedezettnek hitt dolgok között. Ahogy az ember egyre nagyobb tudást birtokol a megismerni kívánt valóságról, úgy lesz egyre kevesebb előtte a titkos elem. Viszont ebben az érdekérvényesítő folyamatban szinte mindig csapdába esik, mivel a megismertnek hitt igazságokat nem képes nyelvileg tökéletesen kifejezni; és ezen a ponton lehet érzékelni annak jelentőségét, hogy a nyelv által alkotjuk meg saját világunkat. Mert egy egyéni, személyes nyelv által az ember nem képes átfogó és széles körű képet nyújtani mindarról, aminek birtokába jutott. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a magát emberfelettinak hitt ember istenképe és teológiája csak korlátozott válasz lesz a maga kérdéseire. Mondanunk sem kell, ez a kép össze sem hasonlítható annak a titoknak a nagyságával, amely megpróbálja megragadni és éreztetni Istent és az ő szeretetben véghezvitt teremtő munkáját.

A magát emberfeletti embernek hitt egyént főként az önzés és a nárcizmus jellemzi. Önmaga számára teremt, és csak önmaga számára gyűjti a megismert igazságokat. Céljai közt nem szerepel a társadalom hasznára válásának gondolata.

A minden feletti uralom és a minden megismerésének vágya óriási veszélyt jelent, az ember számára. Ugyanis ezek hozadéka nem lehet más, csak a magány, az elidegenedés és felhígult fogalmak teremtése, és a legnagyobb gond Isten titkának elvesztése lesz. Erre a folyamatra mondja Nietzsche az *Antikrisztus*-ban, hogy a végtelen haladás hamis ötlet volt az ember részéről. Így nemcsak Isten halt meg, hanem az ember is elvesztette életéből az isteni rendet, és az ilyen isteni rend nélküli társadalmakban már egyre kevésbé érhetőek tetten a keresztény értékek mentén zajló folyamatok is.⁴

Míndezt egy szekularizációs folyamatnak tekinthetjük. Miközben meg akarjuk fejteni Istent, megállíthatatlanul deszakralizáljuk őt. Tulajdonképpen ez a metafora halála: amikor Isten már nem Isten, már nem titok, hanem olyan szekulari-

---

³ Nietzsche, Friedrich: *A tragédia születése*. Ford. Kurdi Imre, Tatár Sándor. Helikon Kiadó, Budapest 2019, 234.

⁴ Nietzsche, Friedrich: *Az antikrisztus*. Fordította Csejtei Dezső. Ictus Kiadó, Szeged 1993, 4.

zált fogalom, amelyről az ember azt gondolja, hogy birtokában van. Ilyenkor dualista módon kerül szembe egymással az időleges e világi és az időtlen túlvilági. Mindez hatalmas veszéllyel jár a hitre nézve.

Mielőtt kifejtenénk a lehetséges megoldást, meg kell még említenünk Thomas Luckmann német szociológus nevét, aki ezt a folyamatot nem látja ennyire súlyosnak. Luckmann arról ír a modern mítoszról szóló elméletében, hogy az emberek csak a vallások intézményes dimenzióival veszítik el a kapcsolatot, de megmaradnak vallásosaknak.⁵

A vallásos privatizáció egy lehetséges megoldását a közzvallás fogalmával jelölt elmélet térnyerésétől várhatjuk. Eszerint már el is kezdődött egy deszekularizációs folyamat, amely a vallásos élet újraéledéséhez vezet. Az elmélet alapján ez a folyamat alulról megy végbe, és személyes lesz.⁶

Ezeket az érveket összevetve az az érzésünk támadhat, hogy mintha beragadtunk volna a naivitások közti átmenet folyamatába. Valamikor őseink tudatosan is eltávolították maguktól Istent, hogy nagygyá tegyék őt. Hogy titkát megőrizzék, tisztelettel, szentül és távolságtartással viszonyultak hozzá. Elfogadták a titok jelenlétét, sőt őrizték azt. Ez még az az idő volt, amikor a költői nyelvnek valószínűsítő ereje és hatása volt, s amikor az emberek úgy viszonyultak Istenhez, mint gyermek a világhoz, akit minden lázba hoz, és aki mindent varázslatnak fog fel. Aztán jött a magát emberfeletti embernek gondoló egyén, aki meg akarta fejteni Istent, és szépen lassan elérte, hogy Isten titoktalanította Istent is, és pedig úgy, hogy a saját tükörképére formálta őt.⁷

A probléma forrása a mítoszok lebontásában keresendő. A nagy narratívák nemcsak a transzcendens elemeket veszítették el a mítoszok szekularizálásával, hanem ezzel párhuzamosan különböző álképekkel és hamis „megoldásokkal” töltötték fel a korokon átívelő szálakat, s így az Isten fogalmát is. Elképzelésem szerint egy dekonstrukciós folyamatnak elsősorban semmiképpen sem az a feladata, hogy deszakralizáló mechanizmusként működjék, hanem éppen ellenkezőleg. A mai idők emberének nem a titkok lebontására van szüksége, hanem a titoktalanítási folyamatokban kreált új képzeteket és hiányos megfejtéseket kell lerombolnunk. Ekkor talán kiszakadhatunk a naivitások közti állapotból, és elérhetünk a ricœuri második naivítás fokára. A meglévő hamis igazságok dekonstrukciója talán elvezethet a mélyebb hitre, az újabb rácsodálkozásra. Mindez csak

---

⁵ Máthé-Tóth András: *Vallásnézet. A kelet-közép-európai átmenet vallástudományi értelmezése*. Korunk–Komp-Press Kiadó, Kolozsvár 2014, 38., ahol Luckman, Thomas: *The invisible religion. The problem of religion in modern society*. The Macmillan Company – Collier-Macmillan LTD, New York – London 1967, 86-ra hivatkozik.

⁶ Swatos Jr., William H. – Kivisto, Peter (eds.): *Encyclopedia of Religion and Society*. AltaMira Press, Walnut Creek, CA 1998, 393.

⁷ Steffensky, Fulbert: *i. m.* 44.

akkor történhet meg, ha újra felfedezzük a mítoszokat megalkotó és fenntartó nyelvi módot, azaz ha újra élni engedjük a költői nyelvet, hagyjuk újra érvényesülni azt, és engedjük, hogy tegye, amit az idők kezdete óta tett: formáljon olyan valóságot a mindenkori ember számára, amelynek törvénye a szabadság, mert e szabadság megélésében a változás lehetősége várja az egyént.

Esszém elején már utaltam arra: e kifeszített metafora által létrehozott történésnek az a feltétele, hogy megéljük a mitologikus, költői nyelvi módot, és ne engedjük magunkat kiszakítani ebből a szándékból. A metafora megnyitja az érzékelés ajtaját: ez nemcsak álmok lehetőségének helye, hanem az éber tudaté is, amely valóságformáló erővel bír. A metaforára épülő mitologikus nyelvi mód érdekes kettősség elé állítja azokat, akik belépnek abba. A tapasztalás pillanatában egyszerre hatja át az embert annak az érzése, hogy ami történik, az valós, és hogy az az állapot, amibe került, aligha történhet meg. Mintha egyszerre állítana és tagadna is valamit. Az elidegenedés pillanata akkor következik be, amikor ez a bizarr, kettős állapot meginog, és a metafora megbomlik. Ez általában akkor következik be, amikor a szekularizációs, racionalizáló és posztmodern folyamatok megpróbálják dekonstruálni a transzcendentális elemeket: Istent, azt, aki talán az egyetlen olyan valóság, ami összeköti e különböző dimenziókat.

Megoldásként a metafora heideggeri felfogása segíthet rajtunk.⁸ A nagy német egzisztencialista filozófus óta a metafora végérvényesen nevezhető egzisztenciális metaforának. Ez olyan eksztatikus hozzáállás, amelyben tudomásul vesszük a titok létezését, és elfogadjuk annak végérvényességét. Így születhet meg a láthatatlanba vetett, megerősödött hit. Ez persze együtt jár teremtményi mivoltunk tudatosításával.

Egy ilyen felismerést követően az a gondolat születhet meg az emberben, hogy a Teremtő egy folyamatos belépésre hív meg bennünket a korokat átívelő és összefogó mitologikus nyelvi mód által. Rá kell tehát jönnünk, hogy a titok fontosabb a tudásnál, mert a titok a biztos megpihenés helyett inkább katalizál: beindítja a képzeletet és megerősíti a hitet. Másképpen: megismerésre, felismerésre és belépésre sarkall. Ha megvan a kellő intellektuális érettségünk, és elfogadjuk a titok létezését, akkor rájövünk, hogy egyetlen dolgot tehetünk saját életünkkel is belépünk ebbe a kifeszített metaforába. Ennek feltétele a hamis, szekularizált rétegek dekonstrukciója, ami nélkül nincs belépés.

A belépés egyenlő a Paul Ricœur által második naivitásnak is nevezett állapot megtapasztalásával. Ebben olyannak fogadom el Istent, amilyen, mert beléptem az ő titkába. Igaz, hogy az ember nagyon kevésszer tudja odaadni magát a titoknak, de amikor engedi érvényesülni a mitologikus mód továbbáramlását saját

---

⁸ Frye, Northrop: *i. m.* 117.

magában is, valóban megérkezett a második naivitás állapotához. A tiszta, gyermeki állapotból kiindulva, amelyben minden csoda és varázslat volt, az ember egyszer olyan állapotba jut, amelyben a titkok megfejtése által minden varázstalanná lesz számára. Aztán kiábrándulva ebből az ürességből, ebből az áligazságokra épülő létezésből megérkezik egy olyan állapotba, amelyben újra áthatja a rémület és csodálkozás, és azt tapasztalja, hogy újból olyan állapotba kerül, amelyben most már tudatosan is elfogadja azt, amelynek történéseire már sem a leíró, sem a dialektikus, sem a retorikai nyelvi mód nem elegendő. Mert abban a költészet uralkodik, és ő maga is a költészetben jöhet csak létre. Olyan titokba lép be, amelyben Istenhez méri magát: végest a végtelenhez, időlegest az idő felett állóhoz. Ebben a pillanatban ébredhet rá, hogy a titok valódi és egyetlen megfejtése nem a feltárás, hanem a megélés. Ez a titok megtapasztalása, és ez a vallásosság esszenciája. Ami összeköt immanenst és transzcendenst, s aminek *axis mundi*-ja most már ő maga is, és rajta keresztül is áramlik és ér össze a fent és lent, az égi és földi.

Michael Foucault-nak van egy idevágó gondolata, amely talán segít megérteni, hogy miért is második naivitás ez az állapot: „Isten nem is annyira a tudáson túli terület, hanem sokkal inkább valami, ami a mondatainkat megelőzi.”⁹ Mert amíg megpróbáltuk a titkot megfejtetni, elfelejtettük, hogy mi is részesei vagyunk annak a titoknak, hogy *őbenne élünk és mozgunk és vagyunk* (ApCsel 17,28), hogy mi is részesei vagyunk Istennek, a titoknak, a csodának. Minderre akkor ébredünk rá, amikor beléptünk a mitologikus nyelvi mód kapuján, és megélhető valóságként fogjuk fel a metafora létezését, amely nem halott, sosem lehet az, mert valójában egy létállapot az ember számára. Egy olyan utazásnak a tere, ahol a képzelet által a szubjektum és objektum újból egybeesik, és amelyben a valóság és illúzió észrevétlenül váltogatja egymást. Ez az a hely, amely a valóság és a valóság leképezése között tátong örökösen, az a tér, ahol és amiben történhet, láthatóvá válhat, előléphet a világunkból egy másik világ. Ez az a hely, amiben az embernek nem látnia adatik meg a felfoghatatlant, hanem egészen közel kerülhet hozzá.

„Ahhoz, ami nem beszél, és amihez egyetlen szó sem érhet el, ennél fogva mindig a hatótávolságunkon kívül, ugyanakkor belül is marad, nemcsak körülvesz bennünket, hanem mi magunk is része vagyunk, mi magunk is belőle vagyunk.”¹⁰

Egyszerre érezzük azt a bizarr és kettős érzést, hogy valami olyan történik, amelynek megtörténéseire semmi esély nincs. Mert ez az az állapot, ami szétfeszíti a tudatot, amiben Isten egyszerre idegen és titokzatos, ugyanakkor egyszerre valós érzés és személyes megtapasztalás is.

⁹ Frye, Northrop: *i. m.* 176.

¹⁰ Knausgård, Karl Ove: *i. m.* 222.

A titok újrafelfedezése abban állhat, hogy a szekularizált és deszakralizált metaforát, amelynek csak a vízszintes tengelyét hagytuk meg, elkezdjük újra függőlegesen is értelmezni. Ha a tudat képessé válik újra fel és le is utazni, akkor megkaphatja a válaszokat a maga nagy kérdéseire. Ez a metaforikus utazás a titok, Isten titkának megélése és nem megfejtése. Az Isten milyenségét sohasem tudjuk megismerni teljesen, de megsejthetjük a mélységét, azt, hogy mit jelent az abszolút és tökéletes elfogadás és szeretet.

Felhasznált irodalom

- Frye, Northrop: *Az Ige hatalma*. Fordította Pásztor Péter. Európa Könyvkiadó, Budapest 1997.
- Knausgård, Karl Ove: *Halál*. Ford. Petrikovics Edit. Magvető Könyvkiadó, Budapest 2019.
- Máthé-Tóth András: *Vallásnézet. A kelet-közép-európai átmenet vallástudományi értelmezése*. Korunk–Komp-Press Kiadó, Kolozsvár 2014.
- Nietzsche, Friedrich: *A tragédia születése*. Fordította Kurdi Imre, Tatár Sándor. Szenzár Kiadó, Budapest 2009.
- Nietzsche, Friedrich: *Az antikrisztus*. Fordította Csejtei Dezső. Ictus Kiadó, Szeged 1993.
- Steffensky, Fulbert: A holnap egyházának spiritualitása. Szeretni az igazságot, imádni Istent, ügyelni a formákra. In: Kock, Manfred (szerk.): *Az egyház a 21. században. A sokszínű jövő*. Ford. Szabó Csaba. Kálvin Kiadó, Budapest 2004, 36–45.
- Swatos Jr., William H. – Kivisto, Peter (eds.): *Encyclopedia of Religion and Society*. AltaMira Press, Walnut Creek, CA 1998.

* * *

Man has always had the desire to unravel the mysteries of the universe. But in formulating his answers, he was confronted with the impossibility of defining everything through language. By secularising the myths, people have lost their connection with the poetic language, which can provide access to states beyond language. The solution may lie in rediscovering the power of the mystery. This could be done through the existential metaphor, and then man can become capable of experiencing the mystery of God again.

Keywords: myth, secularisation, desecularisation, metaphor.